

УДК [37.091.212 : 314.151] (477.52/.6 + 477.8)

ФЕНОМЕНИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ЕМІГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТУДЕНТСТВА СХІДНОГО ТА ЗАХІДНОГО РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Щудло Світлана Андріївна – доктор соціологічних наук, професор, завідувачка кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Сокурянская Людмила Георгіївна – доктор соціологічних наук, професор, завідувачка кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Остроухова Ганна Сергіївна – науковий співробітник кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті на підставі результатів досліджень соціологів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, здійснених у 2000-2014 рр., аналізується динаміка громадянської ідентичності студентської молоді західного та східного регіонів України протягом останніх 15 років вітчизняної історії. Підкреслюються зростання рівня громадянської ідентичності українського студентства, що відбувається перш за все за рахунок підвищення рівня громадянської ідентифікації студентів східного регіону. Досліджується взаємозв'язок між громадянською ідентичністю та еміграційними настроями виокремлених груп студентів. Зазначається, що «пограничний статус» студентів сходу та заходу України не є визначальним чинником рівня їхньої громадянської ідентифікації та еміграційних настроїв. Акцентується на тому, що зменшення розриву між рівнем громадянської ідентичності західноукраїнських та східноукраїнських студентів, певне зближення їхніх геополітичних та політико-ідеологічних преференцій надає нашому суспільству шанс на консолідацію та злагоду.

Ключові слова: молодь, студентська молодь, українське студентство, громадянська ідентичність, еміграційні настрої, рівень громадянської ідентичності, академічна мобільність.

В статті на основі результатів досліджень соціологів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, проведених в 2000-2014 рр., аналізується динаміка громадянської ідентичності студентської молоді західного та східного регіонів України на протязі останніх 15 років вітчизняної історії. Підкреслюється зростання рівня громадянської ідентичності українського студентства, яке відбувається в основному за рахунок підвищення рівня громадянської ідентифікації студентів східного регіону. Досліджується взаємозв'язок між громадянською ідентичністю та еміграційними настроями виокремлених груп студентів. Підкреслюється, що «пограничний статус» студентів сходу та заходу України не є визначальним чинником рівня їхньої громадянської ідентифікації та еміграційних настроїв. Акцентується на тому, що зменшення розриву між рівнем громадянської ідентичності західноукраїнських та східноукраїнських студентів, певне зближення їхніх геополітичних та політико-ідеологічних преференцій надає нашому суспільству шанс на консолідацію та злагоду.

Ключевые слова: молодежь, украинское студенчество, гражданская идентичность, эмиграционные настроения, уровень гражданской идентичности, академическая мобильность.

On the basis of the research results obtained in 2000-2014 by sociologists of V. N. Karazin Kharkiv National University, the dynamics of students' civic identity in western and eastern regions of Ukraine for the past 15 years of national history is analyzed. The increasing of Ukrainian students' civic identity level is emphasized, which occurs primarily through increased civic identification of the eastern region students. We investigate the relationship between civic identity and emigration moods selected groups of students. It is emphasized that «frontier status» of students from Eastern and Western Ukraine is not a determining factor of their civic identity level and immigration moods. Attention is drawn to the fact that reducing the gap between the level of students' civic identity from Eastern and Western Ukraine, a certain convergence of geopolitical and political-ideological preferences give our community a chance for consolidation and consensus.

Keywords: youth, student youth, Ukrainian students, civic identity, emigration moods, level of civic identity, academic mobility.

Актуальність соціологічного аналізу проблеми, означеної у назві цієї публікації, набула особливого загострення у контексті подій, що відбувалися в Україні протягом листопада 2013 р. – жовтня 2014 р. Зразу ж зазначимо, що у сучасному соціологічному дискурсі є дві найбільш «розкручені» теми – це глобалізація та ідентичність. При цьому остання, як підкреслюється в численних теоретичних та емпіричних дослідженнях (див. напр.: [1-6]), саме під впливом процесу глобалізації стає менш усталеною, рухливою (що не дивно для сучасного плинного суспільства), індивідуалізованою, тощо. Для українського суспільства проблема ідентифікації та ідентичності його членів (особливо громадянської ідентичності) постає не лише на тлі глобалізації, а й у зв'язку з перманентною політичною та економічною кризою в нашій країні, загостреною останнім часом подіями на Донбасі.

Акцентуючи увагу на громадянській ідентичності студентства східного та західного пограниччя України, ми виходимо, по-перше, з того, що від рівня громадянської ідентичності цієї групи молоді завдяки таким її соціальним ресурсам, як вік та високий рівень освіти, багато в чому залежить майбутнє нашої молоді держави, її незалежність, суверенність, залежить консолідація українського суспільства, його економічний, політичний та культурний розвиток. По-друге, обравши в якості об'єкту нашого аналізу студентів Сходу та Заходу, тобто регіонів, які дуже часто визначаються як такі, що представляють різні цивілізаційні спрямування, ми прагнули дізнатися, наскільки відрізняються ці групи українського студентства за своїми патріотичними настроями, чи можливе між ними порозуміння, яке є запорукою консолідованих дій цього покоління українців заради єдності нашої країни. Нарешті, ми хотіли з'ясувати, чи впливає близькість до кордону (з Польщею на заході та Росією на сході) на ідентифікаційні процеси та еміграційні настрої у студентському середовищі.

Здійснюючи свій аналіз, ми спирались на теоретичні розвідки з питань ідентичності, в тому числі громадянської, різних соціальних груп нашого суспільства, зокрема студентської молоді. Маються на увазі перш за все роботи таких вітчизняних соціологів, як В. Арбеніна, О. Злобіна, К. Іващенко, Н. Костенко, А. Колодій, О. Куценко, С. Макеєв, С. Оксамитна, А. Ручка, О. Резник, Л. Сокурянська, В. Степаненко, О. Стегній, В. Тарасенко, О. Філіппова, Н. Черниш та ін.

Дана публікація має два дослідницьких фокуси. Перший – ідентифікаційний (про нього йшлося вище), другий – еміграційний. Стосовно останнього зазначимо, що еміграційні настрої досить значної частини українського населення¹, перш за все молоді, зокрема студентської, є однією з болючих проблем нашого суспільства, від вирішення якої багато в чому залежить його сьогодення та майбутня інтелектуальна міць. У цьому контексті за теоретичну базу нашого дослідження ми брали роботи таких українських науковців, як І. Прибиткова, М. Шульга, В. Ніколаєвський, О. Ровенчак та ін. (див., напр.: [7-10]).

Щодо емпіричної бази цієї статті, то її склали результати досліджень, здійснених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна протягом 2000-2014 рр. серед студентської молоді України, а також таких пострадянських країн, як Росія та Білорусія². При цьому особлива увага була приділена результатам міжнародного дослідження, здійсненого протягом 2008-2009 рр. (до розгляду ми взяли лише український масив цього дослідження, N=3058 опитаних), а також даним опитування, здійсненого в березні 2014 р. серед харківських, луцьких та дрогобичьких студентів. Звичайно, вибірка дослідження 2014 р. не є репрезентативною (N=800), проте його дані засвідчили такі ж тенденції, що ми зафіксували за результатами репрезентативних загальноукраїнських та міжнародних досліджень. З огляду на об'єкт нашого аналізу, в межах цієї статті з масиву даних дослідження 2008-2009 рр. було виокремлено два підмасиви – студенти сходу та заходу України, які, власне, і підлягали порівнянню.

Отже, **метою** цієї публікації є визначення можливих векторів консолідації українського суспільства у контексті громадянської ідентифікації та еміграційних настроїв студентської молоді східного та західного регіонів нашої країни.

¹ За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, протягом 2013 року планували виїхати з нашої країни на тимчасову роботу за кордон 7,2% опитаних (це найвищий показник за останні 10 років). Кількість бажаних емігрувати до країн далекого зарубіжжя склала 12,1% респондентів [7, с.190-197].

² Йдеться, зокрема, про загальнонаціональне дослідження «Сучасні університети як осередки формування інтелектуальної еліти українського суспільства» (2000-2001 рр.; за репрезентативною вибіркою в межах цього дослідження було опитано 1810 українських студентів), міжнародне дослідження «Вища освіта як фактор соціоструктурних змін: порівняльне дослідження посткомуністичних суспільств» (2005-2007 рр.; до вибірки цього дослідження увійшли 3057 студентів ВНЗ України, 750 студентів ВНЗ Білорусії та 577 студентів ВНЗ Росії; українська та білоруська вибірки є репрезентативними, російська – не репрезентативна), міжнародне дослідження «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008-2009 рр.; за репрезентативною вибіркою в межах цього дослідження було опитано 3058 студентів українських вишів, 628 російських та 300 білоруських студентів (вибірка не репрезентативна)), а також пілотне дослідження студентів Харкова, Луцька та Дрогобича «Громадянська ідентифікація та еміграційні прагнення сучасної студентської молоді: порівняльний аналіз студентства східного та західного пограниччя України» здійснене в березні 2014 року (вибірка цього дослідження склала 800 респондентів).

Розділ 3. Дослідження проблем освіти та молоді

Реалізуючи цю мету, перш за все зазначимо, що під громадянською ідентичністю (слідом за В. Арбеніною) ми розуміємо не тільки усвідомлену особистістю приналежність до держави, громадянином якої вона є за своїм статусом, та приналежність до спільноти співгромадян, пов'язаних між собою перш за все економічними та політичними зв'язками (у цьому разі, мабуть, правомірно говорити про «ідентичність підданства»), але й ціннісну значущість для неї всіх атрибутів державності, її символики (Конституції, прапору, гімну, визначних історичних дат, видатних осіб, що шануються як «національні герої», тощо), а також сприйняття спільної з іншими співгромадянами «території життя» як своєї Батьківщини [11, с. 44].

Виходячи саме із цих ідентитетів, ми й здійснили аналіз рівня сформованості громадянської ідентичності українського студентства. Зазначимо, що за роки наших спостережень від дослідження до дослідження зростає рівень громадянської ідентичності майбутніх фахівців. Так, якщо за даними дослідження 2000-2001 рр. лише 32% українських студентів повною мірою відчували себе громадянами України, то за результатами досліджень 2005-2007 рр. та 2008-2009 рр., відповідно, близько 55% та більше 57% в цілому по масиву опитаних (див. табл. 1).

Таблиця 1.

**Динаміка рівня громадянської ідентичності українського студентства
(у % до опитаних)**

Відчувають себе громадянином України...	Дослідження		
	2000-2001 рр.	2005-2007 рр.	2008-2009 рр.
... повною мірою	32	55	57
... скоріше відчувають	36	30	28
... скоріше не відчувають	19	9	3
... не відчувають	10	4	3

На нашу думку, одним із найважливіших чинників і водночас показником зростаючого рівня громадянської ідентифікації вітчизняного студентства стали події «помаранчевої революції», активним учасником якого була студентська молодь. При цьому у контексті проблеми, яка знаходиться у центрі уваги цієї статті, важливо підкреслити, що значне підвищення рівня громадянської ідентичності українського студентства відбулось перш за все за рахунок студентів східного регіону нашої країни, хоча у порівняльному контексті він був значно нижчим, ніж у студентів західної України. Так, за даними зазначеного вище дослідження, повною мірою відчували себе громадянами України близько 46% студентів Сходу та більше 70% студентів Заходу (кумулятивний відсоток тих, хто повною мірою та, скоріше, відчув себе громадянином України, відповідно, складав 78% та 93%), не відчували себе громадянами України 4,6% студентів, опитаних у східному регіоні, та 0,5% студентів західного регіону (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Рівень громадянської ідентичності студентів, що представляють різні регіони України (% до тих, хто відповів)

Відчувають себе громадянином України...	Схід n=896	Центр n=693	Південь n=705	Захід n=764
... повною мірою	45,9	58,8	55,3	70,5
... скоріше, відчувають	32,3	30,8	27,4	22,3
... важко сказати однозначно	12,4	7,1	10,2	5,9
... скоріше не відчувають	4,8	1,8	3,5	0,8
... не відчувають	4,6	1,5	3,6	0,5
... Разом	100%	100%	100%	100%
... Середнє	4,100	4,437	4,273	4,615

Як бачимо, станом на 2009 рік серед студентів сходу України (у порівнянні зі студентами інших регіонів нашої країни) було менше тих, хто повною мірою відчував себе громадянином України (хоча, як зазначалось вище, за даними попередніх досліджень їх було значно менше).

Що стосується результатів опитування студентів Харкова, Луцька та Дрогобича, здійсненого у березні 2014 р., то вони засвідчили знов-таки суттєве зростання громадянської ідентичності українського студентства за останні п'ять років. І хоча, як зазначалось вище, дослідження 2014 року не було репрезентативним, його дані підтвердили тенденції, зафіксовані в межах наших попередніх студій. Так, повною мірою відчувають себе громадянами України більше 60% харківських студентів, близько 83% луцьких та більше 89% дрогобицьких студентів (див. табл. 3).

**Розподіл відповідей на питання «Чи відчуваєте Ви себе громадянином України»
(у % до тих, хто відповів, за даними опитування 2014р.)**

Відчувають себе громадянином України...	Харків	Луцьк	Дрогобич
...повною мірою	60,4	82,7	89,3
...скоріше, відчувають	26,4	14,4	9,7
...не змогли відповісти однозначно	7,5	2,4	1,0
...скоріше, не відчувають	3,3	0,5	-
...не відчувають	2,4	-	-

Як бачимо, серед студентів Луцька і Дрогобича немає жодного, хто не відчував би себе громадянином України. Серед студентів Харкова таких респондентів 2,4%, що майже у два рази менше у порівнянні з даними, які ми отримали у ході дослідження 2008-2009 рр. (маємо на увазі масив даних, отриманих у вишах східного регіону) (див. табл. 1).

На наш погляд, чергове підвищення рівня громадянської ідентичності українського студентства відбулося під впливом Євромайдану, який, як і Майдан 2004 року, засвідчив зростаючу громадянсько-політичну суб'єктність студентської молоді, а також під впливом подій, що відбувались в Криму наприкінці лютого – першій половині березня 2014 року.

Як зазначалось вище, громадянську ідентичність особистості не можна визначити поза її ставленням до статусу громадянина своєї країни³. Порівнюючи ставлення до українського громадянства студентів східних та західних вишів нашої країни, опитаних в межах дослідження 2008-2009рр., ми не виявили жодних протиріч між задекларованою нашими респондентами громадянською ідентичністю та тими її ідентитетами (перепрошуємо за тавтологію), що були перелічені вище: більш високий рівень громадянської ідентичності західноукраїнських студентів знайшов своє відображення в їхньому ставленні до статусу громадянина України. Так, якщо на Сході в тій чи іншій мірі пишалися своїм українським громадянством близько 46% опитаних, то на Заході таких студентів було більше 73%; сприймали Україну як свою Батьківщину, відповідно, 77% і 85%; прагнули працювати на її благо, відповідно, 52% і 71%; пов'язували з Україною своє майбутнє, відповідно, 46% і 65%; шанували її державні символи, відповідно, 54% і 81%; були готові захищати Україну у разі загрози її суверенітету та цілісності, відповідно, 45% і 69%. Стосовно останнього зазначимо, що у 2009 році категорично заявляли про свою неготовність захищати суверенітет та цілісність України більше 12% студентів східних та близько 5% студентів західних ВНЗ нашої країни. У 2014 році ситуація суттєво змінилася. Згідно з отриманими нами даними, у Харкові таку позицію зайняли близько 6% опитаних студентів, у Луцьку – 0,5%, у Дрогобичі – трохи більше 1%. Водночас суттєво зросла готовність захищати свою країну: у Харкові її висловили 63%⁴ респондентів, у Луцьку – 91%, у Дрогобичі – 92,5% опитаних.

Що стосується інших ідентитетів громадянської ідентичності сучасних українських студентів, то всі вони також виявились значно більше «навантаженими» у порівнянні з даними дослідження п'ятирічної давнини. При цьому, скажімо, такий із них, як сприйняття України як своєї Батьківщини, практично не залежить від регіону проживання студентів: серед харківських студентів саме так сприймають нашу країну 86% опитаних, серед лучан – 98%, серед студентів Дрогобича – близько 98%. Як і раніше, на Сході, зокрема у Харкові⁵, менше тих, хто в тій чи іншій мірі пишається своїм українським громадянством (70%, проти 93%

³ В інструментарії нашого дослідження емоційно-ціннісне ставлення до статусу громадянина України вимірювалось за шкалою, де позначка «7» – найвищий рівень патріотичних настроїв респондента, «1» – найнижчий рівень таких настроїв. Оцінки надавались таким дихотомічним парам суджень: «Я пишаюсь тим, що я громадянин України» – «Мені соромно, що я громадянин України»; «Я сприймаю Україну як свою Батьківщину» - «Україна для мене – чужа країна»; «Я прагну працювати на благо України» – «Не вважаю за необхідне щось робити для цієї країни»; «Я пов'язую з Україною свою долю та майбутнє» – «Мрію будь-що виїхати з цієї країни»; «Я глибоко шаную державні символи України: її гімн, прапор тощо» – «Символіка України викликає у мене негативні почуття»; «Я готовий захищати Україну у випадках загрози її суверенітету та цілісності» – «Суверенітет та цілісність України для мене не настільки важливі, щоб я був готовий їх захищати».

⁴ Нагадуємо, що ми надаємо кумулятивний відсоток тих, хто в тій чи іншій мірі висловив таку готовність.

⁵ Звичайно, ми усвідомлюємо некоректність порівняння даних, отриманих в межах дослідження 2008-2009 рр., з результатами опитування 2014р., оскільки серед вишів, що представляли схід України, були не тільки харківські, але й донецькі та луганські ВНЗ. Як би тоді, у березні поточного року, відповідали на питання нашої анкети студенти Донецька та Луганська, сьогодні важко сказати, особливо на тлі трагічних подій, що відбувались на Донбасі влітку – восени 2014 року. Проте наше спілкування зі студентами з зони АТО, які тепер навчаються у вишах інших регіонів України, зокрема в Харкові, засвідчує їхню переважно патріотичну налаштованість, що не дивно, зважаючи на те, що вони не виїхали зі своєї

Розділ 3. Дослідження проблем освіти та молоді

луцьких та 97% дрогобицьких студентів). У цьому контексті варто зазначити, що серед харківських студентів лише трохи більше 2% тих, хто категорично соромиться свого українського громадянства (за даними дослідження 2008-2009 рр., це було притаманне кожному десятому студенту Сходу України).

Про зростаючий рівень патріотичних настроїв студентів східного регіону, зокрема вихованців харківських вишів, свідчить їхнє прагнення працювати на благо України (65%), шанобливе ставлення до державних символів (73%), хоча на тлі відповідних патріотичних проявів луцьких (92% і 98%) і дрогобицьких (90% і 97%) студентів наведені відсотки не вражають.

Здійснений нами кореляційний аналіз рівня громадянської ідентичності студентів Харкова, Луцька та Дрогобича та їхнього ставлення до свого статусу громадянина України засвідчив тісний зв'язок громадянської ідентичності всіх виокремлених нами з груп студентів з такими ідентитетами їхньої громадянськості, як гордість за свою країну, її сприйняття як Батьківщини, шанобливе ставлення до української державної символіки. Водночас менш значущою виявилась кореляція з такими ідентитетами, як прагнення працювати на благо України, готовність захищати свою країну у випадку загрози її суверенітету та цілісності, а також бажання пов'язати з Україною свою долю та майбутнє. Останнє викликає особливу тривогу, адже навіть серед тих, хто повною мірою відчуває себе громадянином України, лише близько 52% у Луцьку і Дрогобичі та всього 25% у Харкові пов'язують своє майбутнє з Україною, що свідчить про досить високий рівень еміграційних настроїв вітчизняного студентства.

Перш ніж більш докладно розглянути ці настрої, визначимося з дефініціями головних понять «еміграційного фокусу» нашого дослідження. Отже, в межах цієї публікації під еміграційними настроями ми будемо розуміти сукупність орієнтацій та мотивів особистості, що пов'язані з її бажанням виїзду за кордон з тією чи іншою метою (див. про це докладніше: [12, с. 440-444]).

Ще одним поняттям, до якого ми будемо звертатися у цій статті, є поняття «академічна мобільність». Ми визначаємо його як різновид соціального переміщення яке не супроводжується зміною соціального статусу (горизонтальна мобільність), реалізується з метою продовження освіти як у межах країни, міста ВНЗ (академічна міграція), так і за кордоном (академічна еміграція) [13].

У контексті виявлення еміграційних настроїв студентства ми поставили перед собою завдання насамперед з'ясувати, наскільки сформованими та вираженими є наміри виїзду з країни та яка мета потенційної еміграції: навчання, тимчасова робота чи виїзд на постійне місце проживання. При цьому ми порівняли дані дослідження як 2008-2009 рр., так і опитування студентів трьох міст України, здійсненого у 2014 році (див. табл.4).

Таблиця 4.

**Динаміка намірів українського студентства щодо виїзду за кордон
(у % до тих, хто відповів)**

Чи хотіли б Ви виїхати за кордон?	2008-2009 рр.		2014 р.		
	Схід	Захід	Харків	Луцьк	Дрогобич
на навчання	18,4	16,0	27,9	17,7	17,1
на тимчасову роботу	33,5	39,7	35,3	36,3	57,4
на ПМП	16,4	12,0	19,7	9,1	15,6

Зіставлення результатів досліджень 2008-2009 рр. та 2014 рр. дають можливість відслідкувати динаміку настроїв студентства, зокрема їх зростання. На основі наведених даних можемо констатувати, що рівень потенційної мобільності зріс як серед студентів західного, так і східного регіонів. Як бачимо, з трьох досліджуваних форм міграції студенти є найбільш зацікавленими у тимчасовій роботі за кордоном. Так, більше половини студентів (57,4%), опитаних у Дрогобичі, вказали, що хотіли б тимчасово працювати за кордоном, а у Харкові та Луцьку таких студентів лише дещо більше третини (відповідно, 35,3% та 36,3%). Високий показник потенційних трудових мігрантів серед дрогобицьких студентів можна пояснити більш обмеженими пропозиціями на ринку праці для випускників педагогічного вишу у регіоні.

Результати показують, що для студентів вишів сходу суттєво зросла привабливість здобуття освіти за кордоном (27,9%). Така перспектива навчання за кордоном стає більш доступною та реальною завдяки збільшенню чисельності міжнародних освітніх програм, розширенню академічних обмінів.

Що стосується намірів українського студентства виїхати з країни на постійне місце проживання за кордон, то, як і в дослідженні 2008-2009 рр., ми виявили вищий рівень таких намірів серед студентів

країни. І це може бути своєрідним аргументом, хоча й не дуже потужним, на користь можливості порівняльного аналізу, про який йшлося вище.

східного регіону. На нашу думку, каталізатором цього стало зростання економічної та політичної нестабільності в українському суспільстві, а також події, що відбувалися на момент опитування у Криму та на сході України.

Суттєвий вплив на міграційні настрої студентів має попередній досвід перебування молодих людей за кордоном. Спрощення процедури перетину кордонів, зростання їхньої «прозорості» інтенсифікує соціальні переміщення (див. табл.5).

Таблиця 5.

**Розподіл відповідей на запитання «Чи були ви раніше за кордоном?»
(у % до тих, хто відповів)**

	2008-2009 рр.		2014		
	Схід	Захід	Харків	Луцьк	Дрогобич
Так	42,3	32,9	63,7	38,9	29,6
Ні	57,7	67,1	36,3	61,1	70,4

Результати наших досліджень свідчать про те, що студенти східного регіону мають суттєво більший закордонний досвід. Можемо припустити, що це зумовлено прикордонним статусом східноукраїнських міст, в тому числі Харкова, їхньою близькістю до російського кордону. Східний кордон, на відміну від західного, завжди був практично «прозорим» і майже не виконував «бар'єрної функції». Наші попередні дослідження засвідчили, що закордонний досвід студентів Харкова поєднує в собі дві складові – поїздки у східному та західному напрямках, досвід перебування у країнах близького та далекого зарубіжжя. Студенти західного регіону в основному мають досвід поїздок до країн, що знаходяться обабіч західного кордону.

Важливим для осмислення міграційних настроїв студентства є аналіз не лише інтенсивність міграційних потоків, а й цілей, з якими здійснювалися поїздки за кордон (див.табл.6).

Таблиця 6.

Мета виїзду за кордон (% до тих, що відповіли)

	2008-2009 рр.		2014 р.		
	Схід	Захід	Харків	Луцьк	Дрогобич
Тимчасова робота	6,9	10,1	14,8	20,4	9,7
Поїздка до друзів, родичів	45,5	35,7	28,1	43,0	33,9
Туризм	41,4	34,7	57,8	36,6	50,0
Довгострокове навчання (1-2 роки)	1,7	0,5	2,2	6,5	1,6
Короткострокове навчання (до 6 місяців)	2,6	1,9	17,0	1,1	8,1
Інше	18,0	25,9	5,2	3,2	4,8

Як бачимо, на відміну від результатів дослідження 2008-2009 рр., за даними опитування 2014 р., найбільша частка поїздок студентів за кордон була пов'язана з туризмом. Найчастіше це короткострокові подорожі, проте саме вони, як свідчать наші спостереження, залишають найбільш яскраві враження про рівень життя у закордонних країнах, їхню культуру, добробут населення, ринок освіти та праці, толерантне ставлення до мігрантів, відкритість суспільства, рівень демократії тощо. На наш погляд, саме досвід таких поїздок формує наступні еміграційні преференції особистості.

Другою важливою складовою у закордонному досвіді студентів є поїздки з метою відвідин родичів та друзів. Найбільша частка таких поїздок характерна, як свідчать результати нашого опитування 2014 р., для студентів Луцька. У студентів східного регіону фіксуємо поступове зростання у структурі поїздок частки туристичних подорожей. Ґрунтуючись на результатах нашого дослідження, можемо констатувати також суттєве зростання короткострокових поїздок за кордон студентів вищів Харкова на навчання на термін до півроку. Відзначимо, що цей показник суттєво зріс: від 2,6% за результатами дослідження 2008-2009 рр. до 17,0% за результатами опитування 2014 р.

Все більше приваблює студентів і можливість влаштуватись на тимчасову роботу у канікулярний період. Пропозиція різноманітних молодіжних програм у літній період останніми роками швидко зростає. Найбільша частка тих, хто набув такого досвіду, виявлена серед луцьких студентів (20,4%).

У ході дослідження академічної мобільності ми поставили перед собою завдання прослідкувати мотивацію студентів до цього виду міграцій (див. табл.7). Наголосимо, що зростання академічної мобільності студентів та викладачів є пріоритетною вимогою Болонського процесу та важливим фактором інтеграції вітчизняної освіти в європейський освітній простір.

Мотиви можливого виїзду студентства за кордон на навчання
(у % до тих, хто відповів)

Мотиви можливого виїзду	2008-2009рр.		2014р.		
	Схід	Захід	Харків	Луцьк	Дрогобич
Для отримання диплому (бакалавра, магістра) одного із закордонних університетів	20,2	19,5	31,8	25,0	16,0
Щоб прослухати окремі навчальні курси, лекції відомих науковців	12,2	9,3	18,2	13,6	4,0
Щоб набути досвіду навчання у закордонному університеті	25,5	26,6	18,2	13,6	22,0
Щоб познайомитись з іншими країнами, їхньою культурою	41,4	41,2	13,6	20,5	32,0
Щоб отримати інформацію щодо можливостей майбутнього працевлаштування за кордоном	23,2	20,9	16,7	20,5	24,0
Інше	12,0	10,3	1,5	6,8	2,0

Ми виявили, що пріоритетним мотивом академічної мобільності є бажання отримати диплом одного з закордонних університетів. Найбільш значимим цей мотив виявився для студентів Харкова (31,8%). Як зазначають харківські дослідники, ґрунтуючись на власних емпіричних дослідженнях, «диплом будь-якого закордонного ВНЗ справляє дивовижне враження на українських роботодавців, істотно підвищуючи шанси працевлаштування» [14, с.481]. Другу й третю рангову позицію також для харківських студентів посіли навчальні мотиви таких поїздок. У той час, для студентів західного регіону більш важливими є позанавчальні мотиви академічної мобільності, зокрема знайомство з іншими країнами, їхньою культурою. Це найбільш характерно для студентів Дрогобицького вишу. Вони розглядають навчання за кордоном також як можливість подальшого працевлаштування, тобто інструментальну цінність, на що вказали 32,0% опитаних. У цьому контексті зазначимо, що академічна еміграція в найближчому майбутньому, як зазначають такі українські дослідники, як В. Астахова [15] та В. Бакіров [16], а також свідчать наші власні розвідки [17], стане актуальною і популярною практикою для академічно успішної і талановитої частини українського студентства. З огляду на це, Болонський процес в Україні буде набувати «того забарвлення, про яке провідні інтелектуали попереджали Європу, – стирання «академічного патріотизму», створення умов «стягування» найкращих студентів у вузьку групу ВНЗ, космополітизація та «розгромляння» студентів» [14, с.473]. Саме така політика у сфері освіти та науки щонайменше створює підстави для загрози інтелектуальної еміграції у подальшому, адже еміграція з навчальною метою може перетворитися на бажання постійного проживання за кордоном. Додатковим ризиком є потенційний виїзд саме академічно успішної та культуркапіталізованої молоді, адже саме за допомогою такого соціокультурного портрета можна описати потенційних академічних емігрантів [18].

Аналізуючи еміграційні настрої студентів, найбільшою мірою ми фокусували свою увагу на мотивації студентів, які планують виїхати за кордон на постійне місце проживання.

Як зазначалось вище (див. табл.4), за результатами опитування 2014 року 19,7% опитаних студентів Харкова хотіли б емігрувати за кордон. Це найвищий показник у досліджуваному масиві студентської молоді. Дослідження 2008-2009 рр. також виявило більш виражені еміграційні установки на ПМП студентства зі східного регіону. Іншими словами, ці настрої набувають сталого характеру. Досить відрізняються еміграційні установки студентської молоді Луцька та Дрогобича (відповідно, 9,0% та 15,6%). Щоб пояснити одержані результати та виявлені відмінності, проаналізуємо мотивацію цієї групи студентів до виїзду (див. табл. 8).

Таблиця 8.

Мотиви можливого виїзду студентства за кордон на постійне місце проживання (у % до тих, хто відповів)*

Мотиви виїзду	2008-2009 рр.		2014 р.		
	Схід	Захід	Харків	Луцьк	Дрогобич
Там вищий матеріальний рівень життя	48,0	37,6	58,7	57,6	63,3
Там дійсно демократичне суспільство	7,0	9,3	24,0	22,9	24,0
Просто хочете подивитися світ	33,0	37,2	32,2	42,4	46,0
Лише б виїхати з України	18,8	5,8	11,6	1,7	2,7
Там живуть Ваші близькі родичі	6,6	8,5	17,4	11,9	12,7
Там більше можливостей для самореалізації	33,6	30,4	52,9	56,8	58,7
Ви любите зміну місць	9,3	8,0	13,2	11,9	8,7
Інше	9,1	8,0	2,5	3,4	1,3

*Респондентам пропонувалось відзначити до трьох варіантів відповіді.

Треба відзначити, що у порівнянні з результатами дослідження 2008-2009 рр., мотивація студентів, які б хотіли виїхати з країни, є більш усвідомленою та чіткою. Структура виявлених нами мотивів є ідентичною для студентів обох досліджуваних регіонів. Насамперед, це вищий матеріальний рівень життя у країні, до якої бажає виїхати молода людина (цей чинник виявився найбільш значущим для студентів Дрогобича – 63,3%). Другу за значимістю позицію посів мотив самореалізації, третю – бажання побачити світ. Трійка лідируючих мотивів не змінилася впродовж останніх п'яти років навіть на тлі тих подій, які відбулися в Україні протягом листопада 2013 – березня 2014 років.

Одним з чинників зростання еміграційних намірів студентства є трудові міграції батьків, який є більш значущим для студентів західного регіону. Про це, зокрема, свідчить зростання ваги мотиву «там живуть мої близькі, родичі». Тривале перебування батьків в одній країні далекого зарубіжжя з метою заробітку з часом переростає у бажання закріпитися у цій країні, залишитися на постійне місце проживання та забрати до себе дітей.

Важливо звернути увагу на зростання значимості мотивів, роль яких у дослідженні 2008-2009 рр. була несуттєвою. По-перше, це рівень розвитку демократії у країні, до якої має намір виїхати молода людина. Бажання відчувати свою захищеність та гарантованість власних прав і свобод є важливим мотивом майже для чверті респондентів в усіх досліджуваних містах (від 22,9% у Луцьку до 24% – у Харкові та Дрогобичі). Пояснюючи це, ми висловили два припущення. Перше: студенти побоюються, що демократичні цінності Євромайдану, як і Майдану 2004 року, не знайдуть свого втілення у житті українського суспільства, і все, як за часів Януковича, повернеться «на круги своя». Друге: плануючи виїзд до країн з вищим рівнем розвитку демократії, студенти таким чином обирають для себе стратегію уникнення. Це не може не викликати тривогу, оскільки замість того, щоб брати на себе відповідальність за формування правової демократичної держави, ці молоді люди налаштовані шукати більш комфортних умов для життя та самореалізації. Така позиція, на наш погляд, знаходить відображення у рівні громадянської ідентичності респондентів.

Здійснений нами аналіз доводить існування тісного взаємозв'язку між еміграційними настроями студентів, яких ми умовно позначили як «патріотів» (ті, хто не планує покинути свою Батьківщину) і «потенційних емігрантів» (ті, хто має бажання виїхати з України), та громадянською ідентичністю цих двох груп респондентів. Студенти, які планують залишити Україну, характеризуються суттєво нижчим рівнем громадянської ідентичності, ніж ті, хто не планує емігрувати зі своєї батьківщини (особливо це стосується студентів Харкова) (див. табл.9).

Таблиця 9.

**Рівень громадянської ідентичності студентів «патріотів» та «потенційних емігрантів»
(у % до тих, хто відповів за даними опитування 2014 року)**

Відчувають себе громадянином України...	«патріоти»		«потенційні емігранти»	
	Харків	Луцьк + Дрогобич	Харків	Луцьк + Дрогобич
...повною мірою	71,9	88,0	41,0	75,6
...скоріше, відчувають	20,8	11,0	25,6	20,0
...не змогли відповісти однозначно	5,2	1,0	12,8	4,4
...скоріше, не відчувають	1,0	0	12,8	0
...не відчувають	1,0	0	7,7	0

На тлі еміграційних настроїв важливим є аналіз мотивів небажання студентської молоді покинути свою Батьківщину (див. табл. 10). Не викликає подиву, що лідируючу позицію у відповідях на аналізоване питання щодо небажання виїжджати з країни посідає такий мотив, як прив'язаність до найближчого оточення, до рідних. Зростання нестабільності соціуму спонукає до пошуку захищеності у мікросередовищі, яким завжди залишалася сім'я. При цьому, можна говорити про зростання ролі сім'ї на тлі зменшення значимості прив'язаності до кола друзів як чинника небажання виїжджати зі своєї Батьківщини. Це стосується як студентів сходу, так і заходу.

У той же час, можна побачити зростання значення для студентської молоді патріотичних та державницьких мотивів небажання емігрувати до іншої країни. Майже наполовину збільшилася кількість тих, хто серед мотивів небажання залишити Україну вказує, що «тут моя Батьківщина». Серед харків'ян таких студентів більше 40 %, у Луцьку – більше 60%, а Дрогобичі – майже 66%.

**Мотиви небажання виїжджати за кордон
на постійне місце проживання (у % до тих, хто відповів)**

Мотиви	2008 -2009 рр.		2014 рр.		
	Схід	Захід	Харків	Луцьк	Дрогобич
Тут Ваша сім'я	58,6	49,3	73,0	73,0	66,5
Тут Ваші друзі	34,7	31,2	37,5	28,7	23,9
Тут Ваша Батьківщина	26,9	43,0	40,1	60,3	65,9
Вам і тут добре живеться	13,7	17,5	11,2	13,2	8,5
Ви хочете брати участь у розбудові своєї держави	11,2	15,5	11,8	25,3	24,4
Ви не любите зміну місць	3,4	4,4	6,6	5,7	3,4
Ви не хочете здобути славу дезертира	1,8	1,1	0,7	1,7	1,1
Ви вважаєте, що там теж не просто	24,8	18,3	27,6	17,0	23,3
Інше	4,4	3,3	4,6	8,0	1,1

Звертає на себе увагу суттєве зростання значущості такого державницького мотиву, як «бажання брати участь у розбудові своєї держави», що перш за все зазначають студенти західного регіону. У Луцьку таких молодих людей 25,3%, у Дрогобичі – 24,4%, у Харкові – 11,8% опитаних. Однак треба зазначити, що ми зафіксували лише маніфестовану громадянську позицію і не можемо робити висновки про те, у яких формах активності буде проявляється ця позиція українських студентів.

Підсумовуючи результати здійсненого нами аналізу, перш за все зазначимо, що він засвідчив поступове зростання протягом останніх 15 років рівня громадянської ідентичності українського студентства. При цьому таке зростання відбувалося переважно за рахунок студентів східного регіону на тлі постійно високого рівня громадянської ідентичності студентської молоді західного регіону. Окрім того, ми з'ясували, що «прикордонний статус» цих двох груп студентів не є визначальним чинником їхньої громадянської ідентифікації, поступаючись місцем громадянсько-політичним та геополітичним перевагам майбутніх фахівців. У свою чергу, динаміка цих переваг значною мірою зумовлена подіями Майдану 2004 року та Євромайдану листопада 2013 р. – лютого 2014 р.

Незважаючи на зростаючу громадянську ідентичність студентів досліджуваних груп, рівень їхніх еміграційних настроїв протягом майже 10 років залишається практично незмінним. Проте це не свідчить про відсутність патріотичних почуттів у тієї частини студентства, яка налаштована на виїзд з України. У порівнянні з даними наших попередніх досліджень (початку 2000-х років) мотиви еміграційних настроїв студентської молоді стали більш усвідомленими та чіткими, зумовлені прагненням до самореалізації та бажанням жити в демократичному суспільстві. Останнє може, в тому числі, свідчити про те, що певна частина еміграційно налаштованих студентів не бажає брати на себе відповідальність за розбудову в Україні демократичної держави, що виглядає певним дисонансом на тлі підвищення політичної суб'єктності вітчизняного студентства.

І все ж таки, з огляду на отримані нами дані, ми можемо зробити хоча й дуже обережний, однак оптимістичний висновок: зменшення розриву між рівнем громадянської ідентичності та патріотичних настроїв студентів сходу та заходу України, певне зближення їхніх геополітичних та політико-ідеологічних уподобань свідчить про те, що у нашого суспільства з'явився шанс на консолідацію та злагоду.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Hall S. Who Needs Identity? / S. Hall, P. Gay (eds). Questions of Cultural Identity. – London : Sage, 1996. – P. 1-17. 2. Cerulo K. A. Identity Construction : New Issues, New Directions / Cerulo K. A. // Annual Revue of Sociology. – 1997. – №23. – P. 385-409. 3. Makeev С. А. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Makeev, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 185с. 4. Ручка А. Орієнтири концептуалізації ідентичності / А. Ручка / Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К. : Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 10-98. 5. Черниш Н. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994-2004рр.) / Н Черниш, О. Маланчук // Україна модерна. – С. 61-92. 6. Шостак С. Ідентичність як проблема соціологічного теоретизування / С. Шостак // Соціальні виміри суспільства : [зб. наук. праць]. – Вип. 5. – К. : Стило, 2002. – С. 107-122. 7. Прибиткова І. Структура міграційних потоків і пересувні ринки праці в Україні / І. Прибиткова / Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с. 8. Шульга Н. А. Велике переселення народів: репатрианти, беженці, трудові мигранти / Н. А. Шульга. – К. : Інститут соціології НАН України, 2002. – 700с. 9. Ніколаєвський В. М. Інтелектуальна міграція: причини наслідки, виклики / Ніколаєвський Валерій Миколайович, Омельченко Вікторія Вікторівна // Вісник Харківського національного університету імені

В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2005. – №723. – С. 140-148. **10.** Ровенчак О. А. Міжнародні міграція крізь призму її причин та наслідків / О. А. Ровенчак // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна, 2009. – Вип. 3. – С. 125-143. **11.** Арбеніна В. Сутність, прояви та чинники формування громадянської ідентичності українського студентства / Віра Арбеніна / Українське студентство у пошуках ідентичності : [монографія]. – За. ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 38-68. **12.** Дейнеко О. Емігрантські настрої студентства України: вектори, мотиви, зв'язок з ідентичністю / Олександра Дейнеко, Олександр Голіков / Українське студентство у пошуках ідентичності : [Монографія]. – За. ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 432-469. **13.** Сокурянская Л. Г. Украинский студент в Европе и Америке: современной состояние, перспективы и поледствия академической мобильности молодых украинцев / Л. Г. Сокурянская // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: материалы междунар. Науч.-практич. конф. – Х. : НУА, 2010. – С. 122-130. **14.** Дейнеко О. Академічна мобільність сучасного українського студентства: чинники та ризики актуалізації феномену / Олександра Дейнеко, Людмила Сокурянська / Українське студентство у пошуках ідентичності : [Монографія]. – За. ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 470 – 490. **15.** Астахова В. И. Основные тенденции развития академической мобильности украинских студентов / В. И. Астахова // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: материалы Междунар. науч.- практ. конф. – Х. : НУА, 2010. – С. 3-8. **16.** Бакіров В. С. Вища школа України: на шляху до європейських стандартів / В. С. Бакіров // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины : материалы Междунар. науч.- практ. конф. – Х. : НУА, 2010. – С. 37-47. **17.** Щудло С.А. Вища освіта у пошуку якості : quo vadis : монографія / Світлана Щудло. – Х. – Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с. **18.** Сокурянська Л. Г. Соціально-професійні орієнтації студентів пострадянських мегаполісів : досвід компаративної соціологічної розвідки // Сокурянська Людмила Георгіївна, Дейнеко Олександра Олександрівна, Будник Аліса Юріївна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – С. 687-695.